

Слова *ружовы* таксама не вытлумачваецца ў слоўніках як назва колеру ружы. Яно ўжываецца для абазначэння светла-чырвонага колеру, які маюць толькі асобныя гатункі ружаў; даволі часта колер кветак ружы можа быць названы з дапамогай абстрактных колераабазначэнняў (*чырвоная, жоўтая, белая ружа*). Лексічнае значэнне 'той, што мае дачыненне да ружаў, звязаны з ружамі' мае прыметнік *ружавы* (гэта ўплывае на яго спалучальнасць: *ружавы куст, ружавая алея, ружавы сад*). З фармальнага пункту гледжання гэтыя прыметнікі адрозніваюцца толькі націскам.

Такім чынам, амаль усе вытворныя прыметнікі са значэннем колеру маюць празрыстую ўнутраную форму (асацыіруюцца з назоўнікамі, ад асноў якіх яны ўтвораны). Матывацыя таго ці іншага прыметніка, які ўжываецца для абазначэння колеравага адцення, абумоўлена, па-першае, выкарыстаннем прадмета (ці розных яго частак), ад асновы назвы якога ўтвораны гэты прыметнік, у практычнай дзейнасці-носьбітаў мовы; па-другое, адметнасцю колеравай прыметы гэтага прадмета (яго часткі). Аднак прыметнік-каларатыў з вытворнай асновай можа быць матываваны не запазычанай асновай, а яе лексічным дублетам (лексема *крэмавы*). Прадмет, ад асновы назвы якога ўтвораны каларатыўны прыметнік, не заўсёды мае абазначаны гэтым прыметнікам колер (лексема *ружовы*). Падсістэма вытворных прыметнікаў з'яўляецца адкрытай і можа папаўняцца новымі лексэмамі, у прыватнасці, утворанымі ад спрадвечна беларускіх назоўнікаў (прыметнік *вяршковы*).

¹ Кириченко А. П. Структурно-семантичні типи назв кольорів в східнослов'янських мовах // Доповіді та повідомлення. Львів, 1955. Вип. 6. Ч. 1. С. 111.

² Мажэйка Н. С. Некаторыя асаблівасці ўжывання прыметнікаў колеру ў рамане У. С. Караткевіча "Каласы пад сярпом тваім" // Весн. БДУ. Сер. 4. 1987. № 2. С. 36.

³ Горобець В. Й. З історыі назв кольорів в українській мові // Культура слова: Респ. міжвід. зб. 1977. Вип. 12. С. 57, 58; Дзівак О. М. Похідні назви кольорів в українській мові // Дослідження з фонетики, граматыки і фразеалогіі української мовы. Київ, 1974. С. 112–127.

⁴ Етимологічний словник української мовы. Київ, 1989. Т. 3. С. 82.

⁵ Словарь русского языка: В 4 т. М., 1982. Т. 2. С. 125.

⁶ Словарь современного русского литературного языка: В 17 т. М.; Л., 1956. Ст. 1616.

⁷ Словник української мовы: В 10 т. Київ, 1970. Т. 1. С. 338.

⁸ Там жа. 1978. Т. 9. С. 402.

Н. В. ПАЛЯШЧУК

АДЛЮСТРАВАННЕ КАРОТКІХ І ПОЎНЫХ ФОРМ ПРЫМЕТНІКАЎ У "ТРЫБУНАЛЕ"

У "Трыбунале" (1586) ва ўжыванні прыметнікаў назіраецца дзве тэндэнцыі: пашырэнне ролі членных форм гэтай часціны мовы і звужэнне функцый кароткіх прыметнікаў. Гэтыя з'явы былі характэрны для шэрагу помнікаў старабеларускай пісьмовай мовы.

Выкарыстанне іменных прыметнікаў адзначаецца ў "Трыбунале" галоўным чынам у складзе састаўнога іменнага выказніка. Выконваючы прэдыкатыўную функцыю, кароткія прыметнікі выражаюць "адзнаку ў яго "энергічным" праяўленні як вынік акта думкі, як істотную рысу прадмета – дзейніка, лагічна выдзеленую, найбольш важную ў пэўны момант"¹. Найбольш паслядоўна ў гэтым выпадку зафіксаваны якасныя прыметнікі *важень, винень, волень, жадень, повинень, противень*. У складзе прэдыката пералічаныя словы звычайна ўжываліся ў назоўным і вінавальным склонах адзіночнага і множнага ліку. У адзіночным ліку яны афармляліся з дапамогай нулявога канчатка, калі гаворка ішла аб прадмеце мужчынскага роду, і канчатка *-а* пры ўказанні на прадмет жаночага роду: *тотъ... винень будеть судови головному шесть копъ грошей (15);* *ничого платити не будеть виньяна (13)*. Пры ўжыванні вышэйназваных слоў у множным ліку захоўваўся канчатак *-і*: *в кождомъ году повинни будутъ (26)*, *тую маетность раздавати моцни и вольни будемъ (26)*. Таксама тут назіраецца замацаванне склонавых форм жаночага роду, у прыватнасці формы на *-ы* пры аснове на цвёрды зычны як адлюстраванне знікнення родавага проціпастаўлення ў назоўным склоне множнага ліку:

записы... так маюць быць важны (12), вырокі маюць быць так важны як нашы господарские (4). У "Трыбунале" не зафіксавана выкарыстанне нячленных прыметнікаў у ролі азначэння. Выключэннем з'яўляецца слова Новогородок, у якім кароткі прыметнік выступае часткай складанага наймення: маюць отъехать до новгородка (10). Аднак, на думку даследчыкаў, гэта з'ява – рыса мінулага, якая ў жывой мове XVI ст. не вылучалася пашыранасцю.

Больш поўна прадстаўлена ў разглядаемым помніку сістэма членных прыметнікаў. У назоўным склоне прыметнікі мужчынскага роду ў залежнасці ад віду асновы афармляліся з дапамогай агульнаўсходнеславянскага канчатка *-ий/-ий*. Так, прыметнікі з асновай на заднеязычны паслядоўна выкарыстоўваліся з флексіяй *-ий*: кродский воевода (12б), врьдъ подкоморский (13), писаръ земский (10). У астатніх выпадках словам з атрыбутыўным значэннем уласцівы канчатак *-ый*: целый тыдень (10б), вырокъ судовый (3б), порядокъ новый (1б). Аналагічныя канчаткі характэрны для прыметнікаў мужчынскага роду і ў вінавальным склоне (пры ўказанні на прадмет неадушаўлены). Прыметнікі ніякага роду ўжываліся з флексіяй *-оel/-ee*, агульнаўсходнеславянскай па сваіх вытоках: о беспечное приеханье тыхъ судовъ (9), певное рукоемство (9). У жаночым родзе словы, што адносіліся да названай часціны мовы, характарызаваліся наяўнасцю традыцыйнага канчатка *-ая/-яя*: сторона жалобливая (14), сторона поводовая (13).

У родным склоне прыметнікі мужчынскага роду выступаюць са стабільнай флексіяй *-ого/-его*: теперешнего сойму (2), роздавати людемъ народу шляхетского (13б). Канчатак *-ого* атрымаў і прыметнікі з асновай на шыпячы: человекъ отъ нижшыхъ ажъ до наивышшого (14б). З такімі ж склонавымі формамі ўжыты ў "Трыбунале" прыметнікі ніякага роду: отъ права посполитого (3б), до места виленского столечного (1б). Прыметнікі жаночага роду вылучаюцца наяўнасцю флексій *-ой/-ей* і *-оel/-ee*. Форма *-оel/-ee* з'яўляецца відазмяненнем агульнаўсходнеславянскай *-ыѣ/-иѣ*: с подписомъ властное руки (15б), по оказанью стороны поводовое (6б). Аднаскладовы канчатак *-ой/-ей*, як вынік дзеяння паслянаціскага вакалізму, стаў пашырацца ў старабеларускай пісьмовай мове з другой паловы XIV ст. У "Трыбунале" выпадкі яго фіксацыі нязначныя: всей речы посполитой (10).

Паслядоўнае выкарыстанне старажытнарускага канчатка *-ому/-ему* характэрна для прыметнікаў мужчынскага і ніякага роду ў давальным склоне: винень будеть судови главному (15), за тую вину и противене праву посполитому (13б). "Форма *-ому/-ему* была адзінаўжывальнай не толькі ў дзелавай беларускай пісьменнасці XIV–XVII ст.ст., але і ў творах на рэлігійную тэму. Гэта сведчыць аб тым, што беларускай літаратурнай мове ўжо зусім не была вядома архаічная складаная форма *-оуемоу/-юемоу*"². З традыцыйнай флексіяй *-ой/-ей* выступаюць у давальным склоне прыметнікі жаночага роду: без позву стороне жалобливой (9), звирхности нашей господарской (13б).

У вінавальным склоне прыметнікі мужчынскага і ніякага роду пры неадушаўленых назоўніках раўназначныя формам назоўнага склону; у мужчынскім родзе пры адушаўленых назоўніках – роднаму. Прыметнікам жаночага роду ўласціва сістэматычнае выкарыстанне флексій *-ую/-юю*: в жадную лимитацию (14), оную отправу вделати (13б).

Норма творнага склону прыметнікаў мужчынскага і ніякага роду выступае агульнаўсходнеславянская форма *-ымь/-имь*: судомъ земскимъ и кродскимъ и подкоморскимъ (3б), выволати вечнымъ выволаньемъ (6). Прыметнікі жаночага роду аформлены з дапамогай канчатка *-ою/-юю*: у вилню печатью земскою (10б), умоцненьемъ тое речы констытуцыею соймовою (1).

У прыметніках мужчынскага і ніякага роду меснага склону назіраецца ўжыванне дзвюх склонавых флексій *-омь/-емь* і *-ымь/-имь*, прычым з відавочнай перавагай першай: на теперешнемъ сойме (7), на томъ месте судовомъ своемъ (12), у жомойти на местцу певномъ (7б), у великомъ князстве литовскомъ (13). Гэтыя формы з'яўляюцца спадчынай агульнаўсходнеславянскай мовы. Узнікненне формы *-ымь/-имь* тлумачыцца гісторыкамі мовы ўздзеяннем

канчаткаў творнага склону на месны. Прыклады, зафіксаваныя ў тэксце: под тытуломъ нашимъ господарскимъ (4б), за отосланьемъ врядовымъ (5б). Месны склон прыметнікаў жаночага роду вылучаецца стабільным выкарыстаннем старажытнарускага канчатка *-ой/-ей*: на властной маестности его (14).

Уніфікацыяй і імкненнем да спрашчэння характарызуюцца поўныя прыметнікі ў множным ліку. Так, словы з атрыбутыўным значэннем у назоўным і вінавальным (пры неадушаўлёных назоўніках) склонах паслядоўна фіксуюцца з канчаткам *-ые/-ие*, які ў агульнаўсходнеславянскі перыяд быў уласцівы толькі прыметнікам жаночага роду, а ў час станаўлення беларускай пісьменнасці пашырыў свой уплыў на склаonavыя формы прыметнікаў мужчынскага і ніякага роду. Назоўны склон: звычай и волности особливые (2б), вси sprawy прошлые (4б); вінавальны склон: на суды головные (4б). Форма агульнаўсходнеславянскага паходжання *-ыхъ/-ихъ* з'яўляецца нормай для прыметнікаў усіх трох родаў у родным, вінавальным (пры адушаўлёных назоўніках) і месным склонах. Родна-вінавальны склон: отосланье судовъ земскихъ (4), особъ годныхъ, богобойныхъ, цнотливыхъ (2б), до книгъ земскихъ и кгородскихъ (4), способъ правъ трибунальскихъ (1); месны склон: на соймикохъ и рокохъ земскихъ (15б), при судьяхъ земскихъ и кгородскихъ (8б), в речахъ таковыхъ кривавыхъ (5), везде на местцахъ судовыхъ (15б). У давальным склоне членныя прыметнікі мужчынскага, жаночага і ніякага роду ўжываліся з канчаткам *-ымъ/-имъ*: место судомъ головнымъ (7), винень тымъ судьямъ головнымъ (4). Нормай творнага склону для прыметнікаў усіх трох родаў выступае агульнаўсходнеславянская форма *-ыми/-ими*: жадными и иными бронями (8), межи духовными особами светскими (3б).

У "Трыбунале" асноўнай сінтаксічнай функцыяй поўных прыметнікаў з'яўляецца атрыбутыўная, г.зн. абазначэнне якасцей, уласцівасцей, прымет пэўнага прадмета. Прыметнік у якасці азначэння звычайна дапасуецца да нізоўніка ў родзе, ліку, склоне: король польский (1), особа жадная (7б), по скопченью троцкихъ судовъ (10), на маестности его лежачой и рухомой (6б), противене праву посполитому (13б). З прыведзенных прыкладаў бачна, што за дапасаванымі прыметнікавымі азначэннямі не вызначана строга акрэсленая пазіцыя, і "што той ці іншы тып словапарадку (прэпазіцыя, постпазіцыя – з іх прыватнымі разнавіднасцямі) не абавязкова надзяляўся пэўнай стылістычнай або сэнсавай функцыяй"³. Менавіта дапасаваныя азначэнні ўваходзілі ў склад тэрміналагічных назваў рознага прызначэння і характару: великий князь, горячий учынокъ, люди служебные, панове духовные і інш. Нягледзячы на сваю падпарадкаванасць да галоўнага кампанента ў словазлучэннях такога тыпу, прыметнікі ў адносінах да яго выконвалі сэнсаадрознівальную ролю: до суду земского (5), отъ судовъ подкоморскихъ (4б), суду кгородскому належачыхъ (5), перед судомъ головнымъ (6б); отъ стороны поводовое (6б), сторона жалобная (12б), стороне укривжоной (13б).

Ужыванне поўных форм прыметнікаў у складзе састаўнога іменнага выказніка ў помніках старабеларускай пісьменнасці XVI ст., як вядома, насіла даволі пастаянны характар. Што ж тычыцца "Трыбунала", выпадкі фіксацыі членных прыметнікаў у састаўным іменным выказніку літаральна адзінкавыя: декреты выроки маюць быти такъ важныя яко наши господарские (11). Верагодна, у гэтай сітуацыі перавага ва ўжыванні ў якасці іменнай часткі састаўнога выказніка кароткіх форм тлумачыцца дзвюма акалічнасцямі: уздзеяннем пісьмовай традыцыі і тым, што працэс распаду першапачатковых прынцыпаў семантычнага адрознення паміж іменнымі і займеннікавымі прыметнікамі ў прэдыкатыўнай функцыі адбываўся не адразу, а паслядоўна.

У некаторых выпадках членныя формы прыметнікаў ніякага роду выступаюць у разглядаемым помніку як найменні рознага кшталту штрафаў і падаткаў: *нестаное* 'штраф за няяўку ў суд па першаму выкліку': хто таковыи позовъ попираль або за нестанемъ стороны што одержаль (11); *паметное* "плата за выйгранную справу, працэс у судзе": таковыи место паметного судови головному копу грошей дати маеть (15); *увязчое* "плата за ўвод ва ўладанне паводле рашэння суда": увязчого отъ копы по шести грошей тотъ

на комь отправу чиняць платити маеть (13). Такого тыпу марфолога-сінтаксічныя ўтварэнні адыгралі значную ролю ва ўзбагачэнні слоўнікавага складу старабеларускай пісьмовай мовы.

Сярод форм вышэйшай ступені параўнання поўных прыметнікаў найбольшай частотнасцю і перавагай вылучаюцца тыя, што ўтвораны пры дапамозе суфікса *-ш-*; суфікс *-ейш-* для ўтварэння вышэйшай ступені параўнання ў "Трыбунале" не зафіксаваны: за меншый чась (10б), для прудшое справядливости (12), по воеводствахъ старшихъ (3б), не откладаючы на чась далший (4б), потымъ большая часть (3б). Найвышэйшая ступень параўнання поўных прыметнікаў афармляецца ў помніку традыцыйным для старабеларускай мовы спосабам, г.зн. далучэннем праславянскай па свайму паходжанню прыстаўкі *-най-* да формы вышэйшай ступені: чоловекъ отъ нижшыхъ ажъ до наивышшого (14). Як відаць з прыведзеных прыкладаў, членныя формы прыметнікаў са ступенямі параўнання не страцілі здольнасць змяняцца па склонах.

Працэс страты кароткімі прыметнікамі склонавых форм, замацавання за імі прэдыкатываўнай функцыі, пашырэння сінтаксічнай ролі поўных прыметнікаў, адлюстраваны ў "Трыбунале", сведчыць, што гэты помнік юрыдычнага зместу не быў выключэннем з агульнай сістэмы развіцця старабеларускай пісьмовай мовы ва ўсіх яе галінах, у тым ліку і марфалогіі.

¹ Булахаў М. Г. Гісторыя прыметнікаў беларускай мовы XIV–XVII стагоддзяў. Мн., 1971. Ч.2. С.30.

² Ён жа. Прыметнік у беларускай мове. Мн., 1964. С.80.

³ Ён жа. Гісторыя прыметнікаў беларускай мовы XIV–XVII стагоддзяў. С.27.

Л.Р.СУПРУН-БЯЛЕВІЧ, К.І.ІВАНОЎ

ВЕРШ ПЕЁ ЯВАРАВА "МОЛИТВА" І ЯГО БЕЛАРУСКІ ПЕРАКЛАД (лінгвістычны аналіз)

Перад перакладчыкам мастацкага твора стаіць задача рэпрадукаваць для чытача тую "эстэтычную інфармацыю", якая закладзена ў арыгінале. Гэта становіцца асабліва складаным, калі перакладаецца паэтычны тэкст. Па-першае, перакладчык павінен перадаць усе элементы структуры (сюжэт, сістэму вобразаў, мову аўтара) ў адпаведнасці са складанай паэтычнай формай. Па-другое, у паэтычнай мове словы могуць мець значэнні, якія не зафіксаваны ў слоўніках. Па-трэцяе, паўтоны, нюансы, тонкія дэталі, якія складаюць сутнасць паэзіі, часам становяцца зразумелымі толькі ў сувязі з падзеямі ў жыцці паэта. Паэзія сімвалістаў, маладаступная для тлумачэння, і таму вельмі складаная для перакладу, але яе спецыфіка дазваляе перакладчыку ў поўнай меры праявіць свае творчыя здольнасці.

У эстэтыцы сімвалістаў галоўнай прадстаўляецца ідэя сугучнасці, супастаўлення, адлюстравання. У адпаведнасці з гэтым усякі сімвал, усякі паэтычны вобраз можа мець два, а часам і больш тлумачэнняў. На практыцы гэты прынцып увасабляецца ў тэматыцы (матыў люстэрнага адбітку [зеркальнага отражания], падваення асобы)¹; у магчымасці дваякага тлумачэння (рэальнае і сімвалічнае) паэтычнага тэксту, а таксама ў сістэме моўных сродкаў (лексічных і граматычных).

У творчасці Пее Яварава – аднаго з пачынальнікаў сімвалізму ў балгарскай паэзіі – сімвалісцкія ідэі цесна перапляліся з рэалістычным поглядам на свет. Таму яго сімвалістычныя канструкцыі дастаткова празрыстыя і параўнальна лёгка паддаюцца рацыянальнаму асэнсаванню.

Верш "Молитва" П.Явараў пісаў пад уражаннем свайго кахання да юнай прыгажуні Міны Тодаравай. Здаецца, гэтыя закаханыя ўсю нядоўгую гісторыю свайго кахання прысвяцілі барацьбе з пачуццямі. Расстаючыся часта і надоўга, маладыя людзі пісалі адзін аднаму лісты, поўныя рамантычных прызнанняў і глыбокіх перажыванняў. У адным з такіх пісьмаў (ад 4.10.1908) паэт і прыслаў каханай верш са своеасаблівым каментарыем-споведдзю: "Магчыма, ніколі жаночы вобраз не вылучаў такога абаяння, магчыма, ніколі вочы дзяўчыны не свяціліся такой чысцінёй..."²